

Thiên Y A Na và yếu tố nhân hòa trên xứ trầm hương

Nguyễn Thị Bích Hòa

Trường Đại học Quốc tế Hồng Bàng

TÓM TẮT

Tư tưởng nhân hòa bao hàm nội dung con người cần sống hòa hợp với tự nhiên và dung hòa trong các mối quan hệ xã hội để cùng tồn tại và phát triển. Văn hóa cộng cư dung hòa của người Việt đã giúp kết nối, giao thoa và tiếp biến văn hóa giữa hai tộc người Việt - Chăm. Có thể nói, văn hóa dung hòa Việt tộc và sự tương đồng trong yếu tố Mẫu, đã biến nữ thần Pô Inư Nagar, Bà mẹ Chăm trở thành Thiên Y A Na, Thánh Mẫu Việt khi người Việt đến sinh sống ở Khánh Hòa. Và ngược lại, chính niềm tin và sức sống mãnh liệt trong tín ngưỡng thờ Thiên Y A Na của người Việt ở Nam Trung Bộ đã góp phần thúc đẩy yếu tố nhân hòa, làm cho nó sâu sắc hơn trên đất Khánh Hòa.

Từ khóa: Thiên Y A Na, Thánh mẫu, nhân hòa, Khánh Hòa, Pô Inư Nagar, Chăm

1. GIỚI THIỆU

Khánh Hòa là xứ trầm hương,

Non cao biển rộng người thương đi về.

Yến sào ngon ngọt tình quê,

Sông sâu đá tạc lời thề nước non [1, tr.11].

Lời thơ của người xưa như muốn nói rằng: Khánh Hòa là nơi hội tụ *thiên thời, địa lợi, nhân hòa*, ba yếu tố tạo nên sự thành bại ở đời của mỗi cá nhân đến cộng đồng dân tộc, quốc gia... Thiên thời và địa lợi dù rất quan trọng nhưng thường nằm ngoài tầm tay con người, còn nhân hòa thì con người có thể xây dựng, vun đắp.

Trong tâm thức người Việt, nhân hòa là triết lý nhân sinh, là lẽ sống ở đời sao cho hài hòa trong đối nhân xử thế, tôn trọng trong kết giao giữa người với người, từ nề nếp gia phong đến ước lệ làng xã, hay tương quan giữa các dân tộc... Tư tưởng Nhân hòa còn bao hàm ý nghĩa hòa hợp, thuận theo tự nhiên để cộng sinh và phát triển.

Nhân hòa như là một trong những nguyên lý nền tảng cho sự tồn tại và phát triển của người Việt trong suốt lịch sử thăng trầm của đất nước ta. Văn hóa dung hòa của người Việt còn là phần xạ tự nhiên ban đầu và ngày càng được tích lũy, củng cố trong môi trường địa lý- nhân văn, trong hoạt động giao lưu với những chuyến hải hành ngược xuôi của các cư dân Nam - Bắc Á, Nam đảo, hay Ả Rập từ rất sớm.

Dọc dài trên dải đất duyên hải Nam Trung Bộ,

Tác giả liên hệ: Nguyễn Thị Bích Hòa

Email: hoaiankt@gmail.com

nhất là tại Khánh Hòa, cho đến nay, vẫn bảo lưu sống động tín ngưỡng thờ Thiên Y A Na Thánh Mẫu, một văn hóa tâm linh chuyển thể từ tục thờ Nữ thần Po Yang Inư Nagar (Bà chúa Nước) của tộc Chăm Bà la môn. Văn hóa cộng cư dung hòa của người Việt giúp họ sớm hội nhập kết nối với tộc Chăm, tạo nên những nét văn hóa giao thoa và tiếp biến đặc sắc.

Từ hướng tiếp cận tương tác biểu tượng (Interactionism Symbolic), Herbert Blumer cho rằng có ba tiền đề cơ bản: i) Con người tương tác sự vật trên cơ sở ý nghĩa của sự vật đó đối với họ; ii) Ý nghĩa của những việc đó phát sinh ra sự tương tác xã hội; iii) Những ý nghĩa lại được lý giải trong quá trình tương tác [2, tr.2]; có thể thấy Thiên Y A Na Thánh Mẫu là hình tượng xuyên văn hóa (transcultural approach), theo quan niệm của Mikhail Epstein: văn hóa là một thể "thống nhất hữu cơ" - một hệ thống mở, năng động và có khả năng *vượt qua chính nó, vượt qua những đường biên của nó* [3, tr.31].

Hơn nữa, văn hóa dung hòa của người Việt khi giao thoa với tín ngưỡng Chăm-pa, đã xác lập, tích lũy, biến thể và tạo nên sức sống mãnh liệt trong tín ngưỡng thờ Bà Thiên Y Ana. Ở chiều đối lưu, tín ngưỡng thờ Bà đã góp phần thúc đẩy yếu tố nhân hòa phát triển trên xứ trầm hương.

2. NỘI DUNG

Phải chăng triết lý nhân hòa, văn hóa cộng cư

hòa đồng của người dân Nam Trung Bộ, nhất là Khánh Hòa, được cộng hưởng với yếu tố Mẫu, đã giúp họ sớm 'hóa thân' Bà mẹ Chăm thành Thánh mẫu Việt?

2.1. Đồng ở niềm tin và Hoà trong lối sống

Từ nửa sau thế kỷ XVII, lưu dân Việt, đa số gốc Quảng Nam, Quảng Ngãi, Bình Định, Phú Yên, theo chính sách Nam tiến của các Chúa Nguyễn, đến khai hoang mở đất, lập nên dinh Thái Khang mà sau này là tỉnh Khánh Hòa. Họ đem theo tín ngưỡng thờ Mẫu đến vùng đất mới với niềm tin Mẫu là mẹ của muôn người nên luôn che chở, phù hộ cho con người được thuận lợi, có sức mạnh vượt qua tai ương, bệnh tật và đem đến sự bình yên, sung túc,... Thờ Mẫu và đề cao yếu tố nữ là nét văn hóa đặc trưng của cư dân nông nghiệp Việt, trong đó có người dân vùng duyên hải Nam Trung Bộ, dù có trải qua ngàn năm Bắc thuộc vẫn không bị phai mờ bởi yếu tố phụ quyền của văn hóa Hán.

Theo truyền thuyết Chăm Bà la môn, Nữ thần Pô Yang Inư Nagar được tạo nên bởi áng mây trời và bọt biển. Nữ thần đã tạo dựng ra trái đất, cây cối, gỗ quý và lúa gạo. Bà được mệnh danh là Mẫu thần, Bà mẹ xứ sở Kauthara, được tộc Chăm thờ kính trang trọng nơi đền tháp Po Nagar hùng vĩ, trên cù lao xinh đẹp, hướng nhìn biển khơi. Nữ thần Pô Nagar lại được "Chăm hóa" từ hình tượng nữ thần sáng thế tối cao Uma, vợ của thần Shiva, Đấng sáng tạo lẫn hủy diệt trong Ấn giáo.

Yếu tố Mẫu như là một mẫu số chung các dân tộc Đông Nam Á bản địa, trong đó có người Việt và người Chăm. Yếu tố Mẫu đặc biệt hiện hữu sâu đậm trong tín ngưỡng của nhiều lưu dân duyên hải Nam - Ngãi - Bình - Phú và người Chăm vốn theo văn hóa mẫu hệ nơi miền đất này.

Đồng thời, với lối sống hiếu hòa trong văn hóa trọng nghĩa vị tình, người Việt dễ thích nghi và sớm hòa nhịp với văn hóa Chăm. Trạng Trình Nguyễn Bình Khiêm, một trí thức Nho gia lỗi lạc từ thế kỷ XVI đã có bài thơ với tiêu đề *Dĩ hòa vi quý* như là một khẳng định văn hóa nhân hòa, khẳng định giá trị "hòa" trong lối sống của người Việt. Đó cũng là một nét đẹp trong văn hóa ứng xử *hòa đồng* của người Việt, cộng hưởng với tinh thần *trung dung* của Khổng giáo [4].

Nhờ tinh thần *Dĩ hòa vi quý*, lối sống hiếu thuận hiếu hòa, cộng với văn hóa tri ân, phong tục cầu

an, xin lộc thần thánh... mà nhiều người Việt ở Khánh Hòa đã tìm thấy điểm tương đồng trong văn hóa Chăm trong quá trình Nam tiến. Người Việt không chỉ tôn trọng, bảo vệ di sản cao quý là đền tháp Po Nagar, niềm tự hào kiêu hãnh của tộc Chăm, mà còn thờ phụng vị nữ thần của họ.

Ngay ở tích truyện cũng biểu lộ nét văn hóa nghĩa tình của người Việt: trong khi Nữ thần Po Nagar phản ánh chế độ mẫu hệ của người Chăm (đầy quyền uy, đa phu, đa tử) thì huyền sử Bà Thiên Y Ana của người Việt thắm đẫm tinh thần nhân văn *'trọng nghĩa chung hơn tình riêng'* (Bà rời tổ ấm nơi Bắc Hải để về Nam giúp đồng bào...) [5].

Có thể nói, tín ngưỡng thờ Bà Thiên Y Ana và quần thể đền tháp Chăm Po Nagar được bảo tồn, trở thành kiến trúc tâm linh chung cho cả hai tộc người là kết tinh của sự giao thoa và tiếp biến văn hóa Chăm - Việt. Hơn nữa, hình tượng Thiên Y Ana, từ Bà Mẹ Chăm đến Thánh Mẫu Việt, là sự tương tác của biểu tượng Mẫu trong hai nền văn hóa tâm linh đong đầy nữ tính.

Yếu tố nhân hòa của người Việt cũng hiển lộ độc đáo qua văn hóa vật thể và phi vật thể trong tín ngưỡng thờ Bà Thiên Y Ana ở Khánh Hòa.

2.2. Văn hóa tâm linh kính ngưỡng Bà mẹ xứ sở

Tín ngưỡng thờ Bà Thiên Y Ana là nét văn hóa tâm linh của người Việt bắt nguồn và thống nhất hữu cơ với tục thờ nữ thần Chăm qua yếu tố biểu tượng Bà mẹ - Thánh mẫu, vị phúc thần... Tuy nhiên, cộng đồng người Việt, xét như là một chủ thể văn hóa, với bản sắc riêng, đã tạo ra hình tượng Thiên-Y-Ana "phiên bản" Việt với một số khác biệt với nữ thần Chăm từ truyền thuyết về danh xưng, tượng thờ, lễ nghi phụng tự, cấu trúc đền đài...

Tại Tháp Bà Nha Trang, tượng Nữ thần Po Inư Nagar, vốn có hình dáng nở nang của Uma, vợ của thần Shiva trong Ấn giáo, thể hiện sức sống căng tràn, đầu đội mũ chóp quyền năng, được người Việt thành kính hóa thành Thánh Mẫu Thiên Y Ana, khoác áo bào và đội mào Nữ vương quyền uy. Theo tín ngưỡng tâm linh của cả hai tộc Chăm - Việt, Nữ thần Chăm Po Nagar hay Thánh Mẫu Việt Thiên Y Ana là Mẫu thần bảo trợ cho mọi nghề nghiệp. Huyền sử có khác nhưng cả hai tộc Việt - Chăm cùng ngưỡng vọng và tôn vinh Nữ thần là Bà mẹ xứ sở của mình, Bà hiển linh để cứu nhân độ thế. Họ tin Bà vừa linh thiêng vừa gần gũi, là vị phúc thần phù hộ cho

dân và mọi người đến lễ bái Bà để cầu phát đạt, mùa màng tốt tươi, cầu an lạc, cầu sức khỏe...

Theo các bia ký còn lưu lại, các triều vua nhà Nguyễn cũng phong tặng cho Bà nhiều tước hiệu cao quý như “*Thiên YA Na diển Ngọc Thánh Phi*”, “*Hồng nơn phổ tế linh ứng thượng đẳng thần*”. Dân gian còn gọi là Bà Chúa Ngọc, hay Bà

Chúa Xứ.

Thiên Y A Na Thánh Mẫu được người Việt thờ phụng rất nhiều nơi trong các đình làng, am miếu trên đất Khánh Hòa. Tuy nhiên, có thể nói, Tháp Bà Po Nagar Nha Trang và Am Chúa Diên Khánh là hai nơi thờ Thiên Y Thánh Mẫu nổi bật nhất ở Khánh Hòa.

Hình 1. Bức tượng Nữ Thần Po Inur Nagar ở Tháp Bà - Nha Trang

Tại Tháp cổ Po Nagar, lễ hội Vía Bà (từ ngày 20 - 23/03 âm lịch) được xem là lễ hội lớn nhất kính Bà ở Khánh Hòa. Lễ hội thường kết hợp các nghi thức cúng bái tạ ơn, cầu an của người Việt, cùng với lễ nghi cầu cúng, ca ngợi Thiên Mẫu của tộc Chăm. Ở Diên Khánh, lễ hội Am Chúa cũng trang

trọng với sắc màu phong phú, thanh âm rộn ràng của đạo Mẫu, được tổ chức hằng năm từ mùng 01 - 03/03 âm lịch, thu hút đông đảo người đến hành hương, dâng lễ. Theo lời kể, ngày xưa, các quan đầu tỉnh đều về núi Đại An làm chủ lễ, cầu xin quốc thái - dân an trong các kỳ lễ hội này.

Hình 2. Tượng Thiên Y Ana Thánh Mẫu tại Am Chúa - Diên Khánh

Người Chăm đến Khánh Hòa hành hương lễ bái tôn vinh Nữ thần trên đồi Tháp Nha Trang và đôi khi họ cũng đến Am Chúa Diên Khánh. Khách hành hương từ khắp nơi đến Lễ Hội Vía Bà Po Nagar sẽ có dịp chiêm ngưỡng điệu múa đội hò truyền thống, múa chim công, chim trĩ duyên dáng do các thiếu nữ Chăm biểu diễn, bên cạnh tiếng trống lân giục giã và múa bóng, hát văn rộn ràng của người Việt.

2.3. Địa thế và cấu trúc Am Chúa phỏng theo Tháp Bà

Không chỉ đón nhận và kính ngưỡng Bà mẹ Chăm tại đền tháp Po Nagar Nha Trang, người

Việt còn xây am thờ phụng Thánh Mẫu Thiên Y Ana ở Diên Khánh. Người Việt cũng biểu tỏ sự tôn trọng, dung hòa với văn hóa Chăm ngay trong việc chọn cảnh quang, địa thế và cấu trúc khi xây đền.

Tại Diên Khánh, toàn cảnh núi Đại An xanh thắm mượt mà, với đồng lúa nước Đại Điền trải rộng, xóm làng xa xa ... tựa hồ bức tranh thủy mặc an yên thơ mộng, được người Việt chọn làm nơi xây am kính thờ Thiên Y Thánh Mẫu giáng thế. Nơi hạ lưu sông Cái Nha Trang, hiển hiện cảnh quang non nước hữu tình, một bức tranh sơn thủy hùng vĩ với ngọn Cù lao xanh rì đã được người Chăm

chọn làm bệ móng cho quần thể Tháp Bà Po Nagar sừng sững, hướng về biển Đông bao la, đón ánh bình minh dâng tràn sức sống...

Cấu trúc xây dựng Am Chúa mang dư âm của thổ địa Chiêm Thành, tiền thủy hậu sơn, mặt trước của Am cũng hướng đông như Tháp Bà trong khi phong thủy người Việt thường xem hướng Đông Nam mới thật hướng lành hướng tốt.

Quần thể đền tháp Po Nagar, xây dựng khoảng từ thế kỷ VII - XIII, được chia thành 3 mặt bằng: Cổng, khu tiền đình và cao nhất là khu đền tháp. Người Chăm xưa đã tạo nên trục thẳng từ cổng - khu tiền đình - các bậc cấp hướng tâm đến Tháp chính thờ Bà. Lối lên Tháp chính phải đi qua những bậc thềm khá dốc và cao vì người xưa quan niệm rằng, phải vượt qua thử thách mới có thể gặp được thần. Đó là sự tôn kính đối với nữ thần - Bà mẹ xứ sở.

Am Chúa tọa lạc trên sườn núi Đại An - Diên Khánh, cũng được xây trên cao, người đến bái viếng leo lên nhiều bậc thềm hướng thẳng đến Tam Quan mới vào Chánh điện, nơi thờ Bà Thiên Y A Na uy nghi, trang nghiêm mà nhẹ nhàng, thanh thoát. Tuy vậy, hệ thống thờ tự tại Am Chúa tương đồng với chùa hay đình làng Việt Nam. Cấu trúc chính gồm có tam quan, nơi bái đường và chánh điện, cùng với tứ linh "Long, Lân, Quy, Phượng" hầu quanh Am. Am Chúa được xây dựng năm nào không rõ, có thể trong thời trị vì của vua Lê Cảnh Hưng (1740 - 1786) [6] và còn đó cây mã tiền hơn 300 tuổi trước Am. Năm 2016, cây được vinh danh "Cây Di sản Việt Nam" và năm 1999, Am Chúa được xếp hạng di tích lịch sử cấp quốc gia.

Am Chúa, với những cấu trúc vật thể, lễ hội, sắc màu và ý nghĩa biểu tượng của nó... có thể được xem là sự sáng tạo, là di sản xuyên văn hóa tiêu biểu trong tín ngưỡng thờ Thiên Y Ana của người Việt.

3. KẾT LUẬN

Nữ thần Pô Inư Nagar - Bà Mẹ Chăm, hay Thiên Y A Na - Thánh Mẫu Việt là hình tượng đẹp để kết nối giữa hai tộc Việt - Chăm trên đất Nam Trung Bộ, điển hình là tại Khánh Hòa.

Thiên Y A Na là sự tương tác biểu tượng bởi nguyên tố Mẫu từ hai nền văn hóa tâm linh Việt - Chăm. Thiên Y A Na điểm tô thêm sự phong nhiêu cho bức tranh đa sắc màu của tín ngưỡng dân gian và văn hóa lễ hội Việt Nam.

Người Khánh Hòa vẫn lưu truyền câu nói: "*Am Chúa hiển nhân, Tháp Bà hiển thánh*", diễn tả sự tiếp biến hài hòa giữa thế giới ý niệm và thế giới biểu tượng hai dân tộc Việt - Chăm. Tín ngưỡng thờ Thiên Y Thánh Mẫu của người Việt ở Nam Trung Bộ cho thấy hệ văn hóa mở, tích hợp cùng với thái độ khoan dung, khiêm hòa của người Việt xưa ở Khánh Hòa khi giao thoa và tiếp nhận tinh hoa của nền văn hóa khác.

Tư tưởng nhân hòa, lối sống cởi mở của người Khánh Hòa cũng phù hợp với truyền thống dung hòa trong văn hóa cộng cư của Việt Nam. Tín ngưỡng thờ Thiên Y Thánh Mẫu thể hiện sự bảo lưu các nền văn hóa bản địa, tôn trọng sự đa dạng hóa văn hóa tâm linh trong truyền thống xây dựng và bảo vệ đất nước xưa nay. Đó là nét đẹp nhân hòa đáng quý trong dòng chảy yêu chuộng hòa bình, hòa hợp dân tộc để cùng phát triển trong cộng đồng đa văn hóa, đa dân tộc như Việt Nam hôm nay.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

[1] Quách Tấn, *Xứ Trầm Hương*, Nha Trang 1969. Khánh Hòa: Nxb Tổng Hợp Khánh Hoà, 1992.

[2] Herbert Blumer, *Symbolic Interactionism - Perspective and Method*, University of California Press, © 1969 by Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.

[3] Mikhail Epstein & Ellen E. Berry, "Chapter 2: Collective Improvisation and Transcultural Consciousness", *Transcultural Experiments; Russian and American Models of Creative Communication*, Palgrave Macmillan; 1st edition 1999.

[4] Lý Minh Tuấn, *Vận dụng chữ Hòa trong đời sống*, trong *Triết lý Chữ Hòa trong Nho Giáo*, Nxb Đồng Phương, 2011.

[5] Đinh Thị Trang, "Thiên Y Ana và Sự tiếp giao văn hóa tại các miếu thờ trên địa bàn quận Ngũ Hành Sơn", *Tạp chí Non Nước*, số 256; tháng 06/2019.

[6] Trí Bửu, "Thánh Mẫu Thiên Y A Na - Bà Mẹ Xứ Sở"; 02/04/2014. [Trực tuyến]. Địa chỉ: <https://phatgiao.org.vn/thanh-mau-thien-y-a-na-ba-me-xu-so-d14037.html>. [Truy cập 11/05/2023].

Thien Y A Na and the factor of human harmony in the land of frankincense

Nguyen Thi Bich Hoa

ABSTRACT

The thought of human harmony includes the content that human beings need to live in harmony with nature and in social relationships to survive and mutually develop. The Vietnamese culture of harmonious community has promoted the cultural connection and interference between the two peoples of Vietnam and Cham. It can be said that the Vietnamese people's culture of harmony, and the similarity in the beliefs of mother worship, have turned the goddess Po Inu Nagar, the Cham Mother, into Thien Y A Na, the Vietnamese Holy Mother when the Vietnamese came to live in Khanh Hoa. And conversely, the very intense vitality of the beliefs of Thien Y An Na worship among the Vietnamese in the South Central part has contributed to promoting the factor of human harmony, making it more profound in Khanh Hoa.

Keywords: *Thien Y A Na, Holy Mother, human harmony, Khanh Hoa, Po Inu Nagar, Cham.*

Received: 03/09/2022

Revised: 22/01/2022

Accepted for publication: 25/01/2022